

1566 2016

HATÁROK FÖLÖTT

Tanulmányok a költő, katona,
államférfi Zrínyi Miklósról

MTA
Bölcsészettudományi
Kutatóközpont

TARTALOM

Előszó (<i>Fodor Pál</i>)	9
-----------------------------	---

PARADIGMÁK

PÁLFFY GÉZA:	Költő és hadvezér? A politikus, katona és költő-író Zrínyi Miklós különféle lojalitásai és identitásai	15
MONOK ISTVÁN:	Zrínyi Miklós könyvtára és olvasmányai kortárs könyvtári tükröben	27
BENE SÁNDOR:	Szirének a térképen. Zrínyi Miklós, Zrínyi Péter és az irodalomtörténet földrajza	37

A RECEPCIÓ ÉS A KUTATÁS IRÁNYAI

ORLOVSZKY GÉZA:	A Zrínyi-kutatás utóbbi évtizedei az irodalomtörténet-írásban (1964–2014)	81
HAUSNER GÁBOR:	„Elméleti ellentéte Montecuccolinak?” A Zrínyi-próza és az egyetemes hadtudományi irodalom	95
TUSOR PÉTER:	Lippay primás követutasítása Zrínyi érdekében (1664. augusztus 16.)	123
HERMANN RÓBERT:	Zrínyi Miklós emléke. A polgári átalakulás és az 1848–49-es forradalom és szabadságharc nemzedéke	139
TÜSKÉS ANNA:	Zrínyi Miklós alakja a 20. századi magyarországi festészetben és szobrászatban	153

A HORVÁT KONTEXTUS

DAMIR KARBIĆ:	A Zrínyi / Zrinski család eredete	173
VARGA SZABOLCS:	„Az Zrínyi Ház, soha az Erdeödy házhoz ighaz nem volt.” Fejezetek a Zrínyiek és Erdődyek kora újkori kapcsolatából	187

KINCSES		
KATALIN MÁRIA:	Báni tisztség és katonai szerepvállalás, 1646–1648	207
SOKCSEVITS DÉNES:	A Zrínyiek helye és emlékezete az újkori (19–20. századi) horvát történelmi és nemzeti tudatban	225

RÉGIÓK KÖZÖTT ÉS HATÁROK FÖLÖTT

G. ETÉNYI NÓRA:	Hírnév és politika. A hadvezér és államférfi Zrínyi Miklós híre a Német-római Birodalomban	241
VÉGH FERENC:	Négy ország határvidékén: a Muraköz a 17. században. (Történeti áttekintés)	261
VÁCLAV BŮŽEK:	Zrínyi János a Cseh Királyságban	277
TÓTH FERENC:	Zrínyi és a franciák Magyarországon 1664-ben	289

HADTUDOMÁNY, HADVEZETÉS, POLITIKA – ZRÍNYI, A KATONA

B. SZABÓ JÁNOS:	Zrínyi Miklós nyugat-európai hírneve a 17. század közepi európai hadügy állapotának tükrében	301
CZIGÁNY ISTVÁN:	Amikor a török két háborúba kezd. Egy „lopakodó” háború anatómiája 1658–1661	313
NÉGYESI LAJOS:	Zrínyi-Újvár stratégiai jelentősége	343
PADÁNYI JÓZSEF:	A Zrínyi-Újvár területén folytatott műszeres kutatások	357
KÁLLAI ATTILA:	Zrínyi-Újvár feltárásának térképészeti munkái	369
VÁNDOR LÁSZLÓ:	Zrínyi-Újvár régészeti kutatásának fontosabb eredményei (2006, 2010–2014)	377
BARTHA TIBOR:	A Zrínyi-Újvárnál talált leletek fémvizsgálatának eredményei és értelmezése	389
HARAI DÉNES:	Zrínyi mint magyar katonaeszmény a 19–20. században	401

KÖLTÉSZET ÉS PRÓZA, ESZMETÖRTÉNETI ÖSSZEFÜGGÉSEK

FÖRKÖLI GÁBOR:	Zrínyi prózája és a közhelyek retorikája	419
KECSKEMÉTI GÁBOR:	Zrínyi Miklós és a németországi államelméleti gondolkodás újabb szakasza	435
SZÖRÉNYI LÁSZLÓ:	Zrínyi Miklós és Maffeo Barberini, azaz VIII. Orbán pápa költeményei	449

NAGY LEVENTE:	Túlvilágjárás a <i>Syrena</i> -kötetben	461
LACZHÁZI GYULA:	A <i>Szigeti veszedelem</i> regényessége	475
AMADEO		
DI FRANCESCO:	A török-kép a <i>Szigeti veszedelemben</i>	487
BORIÁN ELRÉD:	Zrínyi Miklós: <i>Feszületre</i> . Kultúrtörténeti és kötetkompozícióból kiinduló értelmezés	503
Rövidítések		519
Contents		521
Képek		525

TÜSKÉS ANNA

ZRÍNYI MIKLÓS ALAKJA A 20. SZÁZADI MAGYARORSZÁGI FESTÉSZETBEN ÉS SZOBRÁSZATBAN

BEVEZETÉS

Kutatásom célja a 20. századi Zrínyi-ábrázolások bemutatása, négy csoportra osztva őket, művészeti ágak szerint, keletkezésük sorrendjében: 1. festmények, 2. szobrok, domborművek, 3. érmek, 4. grafikák. Az eddigi szakirodalom által ismert mintegy tizenöt ábrázoláson túl több mint ötven megvalósult művet találtam különböző forrásokban. Az első tájékozódó keresést a www.kozterkep.hu oldalon, a köztéri alkotások közösségi adatbázisában végeztem „Zrínyi Miklós” címre. Itt a két Zrínyiről készült szobrok vegyesen, elkülönítés nélkül szerepeltek: a húsz találatból tíz, az író-államférfi Zrínyi figurális, 20. századi szobra. Munkám során fontos forrásanyagot találtam a Képző- és Iparművészeti Lektorátus Irat- és Fényképtárában, amelyet a Magyar Nemzeti Galéria őriz. Ezek a jegyzőkönyvek és fényképek jól dokumentálják azt a nyolc, Zrínyivel kapcsolatos, köztéri szobor- és pannópályázatot, amelyek az 1960-as és 1990-as évek között zajlottak le. Az adatok felkutatása mellett igyekeztem személyesen, telefonon, e-mailben és facebookon megkeresni az alkotó művészeket vagy hagyatékuk gondozóit, és megkérdeztem őket műveikről, a pályázathoz fűződő emlékeikről. A személyes kapcsolatfelvétel során újabb Zrínyit ábrázoló alkotásokról (ugyanannak a művésznak más művéről) szereztem tudomást.

Tanulmányom célja bemutatni, hogy a szakirodalomban eddig ismertetett második világháborús propaganda nyomán nem üresedett ki Zrínyi alakja, az 1980-as években újabb reneszánszát élte a főként köztéri szobrokban és domborművekben megnyilvánuló emlékezés és tiszteletadás. A terjedelmi korlát miatt csak a festményeket és a szobrokat, domborműveket tárgyalom, és csak azokról a művekről írok, amelyek ismeretlenek a Zrínyi-ikonográfia eddigi szakirodalmában, vagy az ott leírtakhoz képest újabb adatokat találtam.

KUTATÁSTÖRTÉNET

Zrínyi Miklós 20. századi képzőművészeti ábrázolásainak módszeres számbavételére eddig nem került sor. A Magyar Tudományos Akadémia által 1918-ban a költő és hadvezér születésének háromszázadik – akkor még úgy tudta a kutatás, hogy Zrínyi 1618-ban született – évfordulója alkalmából rendezett kiállításon számos 17–19. századi képzőművészeti ábrázolást bemutatott a teljesség igénye nélkül.¹ Az 1980-as években megjelent Zrínyi-dolgozatok IV. kötetében Horváth Zsolt azt vizsgálta, hogyan érhető tetten irodalmi szövegekben a Zrínyi-kultusz kialakulása a két világháború között, alakjának és sorsának ideológiai célzatú kihasználása a második világháborúban és azt követően.² Kovács Sándor Iván 1993-as tanulmánykötetében három, a 20. század második felében létrejött alkotásról tudósít: Ferenczy Béni tervezett Zrínyi-plakettjének vázlatáról, Ligeti Erika Rómában 1988-ban készült érmének és Tóth Béla Zalaegerszegen 1989-ben felavatott szobrának keletkezéstörténetéről.³

A Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokának művészettörténésze, Cennerné Wilhelmb Gizella (1921–1995) közel négy évtizeden át dolgozott a Zrínyi család tagjait ábrázoló alkotásokat katalogizáló könyvén, amelyben Zrínyi Miklósnak tizennégy 20. századi ábrázolását közölte.⁴ Tüskés Gábor a 2007 októberében megrendezett „Militia et Litterae” című nemzetközi Zrínyi-konferencia nyitóelőadásában, majd a konferencia tanulmánykötetében részletesen elemezte a két Zrínyi Miklós képi ábrázolásait.⁵ A 20. századi ikonográfia tárgyalásában kilenc művész alkotásait vette számba. A művek értékelésekor kiemelte Zrínyi alakjának felhasználását a második világháború katonai propagandájának céljaira. Hausner Gábor 2010-es tanulmányában Horvay János két – egy ülő és egy álló – egészalakos Zrínyi-szobrának sorsát tárta fel.⁶

1 *Zrínyi-kiállítás. 1618–1918. Gróf Zrínyi Miklós, a költő és hadvezér születésének háromszázados évfordulója alkalmából rendezi a Magyar Tudományos Akadémia.* Előszó Ferenczi Zoltán. Budapest, 1919.

2 Horváth Zsolt, Vázlatok és változások a Zrínyi-kultusz történetében (1918–1954). *Zrínyi-dolgozatok* 4 (1987) 63–81.

3 Kovács Sándor Iván, A „Syrena” és a szobor. Pécs, 1993, 157–161, 177–183.

4 Cennerné Wilhelmb Gizella, *A Zrínyi család ikonográfiája*. Budapest, 1997, 141–145.

5 Gábor Tüskés, Zur Ikonographie der beiden Nikolaus Zrínyi. In: Wilhelm Kühlmann – Gábor Tüskés, unter Mitarbeit Sándor Bene (Hrsg), *Militia et Litterae. Die beiden Nikolaus Zrínyi und Europa*. Tübingen, 2009, 319–387 (itt: 349–352).

6 Hausner Gábor, A „Magyar narancs” és a Hadtörténeti Zrínyi-szobra. *HK, Különszám Csákváry Ferenc tiszteletére*, 2010. május 14. 37–42.

FESTMÉNYEK

Szentneményi-Wallentin Béla (Apáczs, 1906 – Melbourne, 1990-es évek) főhadnagy, festőművész 1939-ben festette Zrínyi Miklós portréját a Vitézi Rend Zrínyi Csoportjának központi helyisége számára.⁷ (1/a. kép)⁸ A művész Gerhard Bouttats metszetét követte képén, a bal felső sarokba helyezte Zrínyi címerét, jobb oldalt pedig a nevét. A korábban társai portréját kedvtelésből rajzoló főhadnagy 1934–1939 között elvégezve a Képzőművészeti Főiskolát – tanára többek között Benczúr Gyula és Kisfaludy-Stróbl Zsigmond – a magyar hadsereg számos vezetőjének portréját megfestette.⁹ Arcképeit élénk színek, élethűségre való törekvés jellemzik. Zrínyi-képét látjuk egy munkásságát méltató 1939-es újságcikk fotójának jobb felső sarkában.¹⁰ (1/b. kép) A cikk írója, Bácskay Deák József kiemeli, hogy a festőművész a hadsereg büszkesége.

Ugyancsak Gerhard Bouttats metszetét vette alapul Sándor Mátyás (Nagykanizsa, 1905 – USA, 1971) festő Zrínyi-arcképéhez, amelyet a csáktornyai városháza tanácstermében helyeztek el 1943-ban.¹¹ A kép illusztrációként szolgált a *Magyar Katonaiújság* 1943. augusztus 21-i száma *Zrínyi nemzetnevelő gondolatai* című cikkéhez, amely kiemelte Zrínyi vallásosságát, az ősök hagyományát, az ő követésében rejlő örök ifjúság lehetőségét és a magyar hivatástudatot.

A *Magyar Katonaiújság*ot a Vitézi Rend Zrínyi Csoportja adta ki 1938–1944 között Budapesten. A Csoport működésének számos területe közül érdemes kiemelni, hogy 1939–1944 között tizennégy harctéri és buzdító tematikájú kiadványt is megjelentetett, köztük a (vitész Kisbarnaki) Farkas Ferenc (Kismarton, 1892 – Arnstorfl, 1980) vezérezredes és országos főcserkész által írt és 1943. május 1-jén Zrínyi születésének évfordulója alkalmából a budapesti Vitézi Rendházban tartott ünnepségen¹² előadott, *Az örökifjú Zrínyi* című tizennégy lapos füzetét.¹³ Farkas a tíz cserkész törvény szempontjai alapján beszél Zrínyiről, azokra hoz példát az életrajz felidézésével és Zrínyi műveiből vett idézeteken keresztül. A kiadványban megjelent portré profilból ábrázolja Zrínyit, fején babérkoszorúval. (2. kép) A grafika stílusa, a profilbeállítás és a babérkoszorú együttesen Mátyás királynak a Magyar Nemzeti Galériában őrzött fehér márvány domborművére emlékeztet.

7 [-], Zrínyi üzen. *Magyar Katonaiújság* 3 (1940) 18. sz. április 27., 1.

8 A tanulmányhoz tartozó képeket a kötet végén (525–534. oldal) közöljük. (A szerk.)

9 Tóth Orsolya, Szentneményi Béla. In: Bodó Sándor – Viga Gyula (főszerk.), *Magyar múzeumi arcképcsarnok*. Budapest, 2002, 846–848. Babucsné Tóth Orsolya, „Arany kardbojt és festőecset”. A M. Kir. Hadimúzeum munkatársa, a Honvéd Levéltár és Múzeum parancsnoka, Szentneményi (Valentin) Béla. *Hadtörténeti Múzeum Értesítője* 10 (2008), 179–200.

10 Bácskay Deák József, [Cím és dátum nélküli újságkivágat], Magyar Nemzeti Galéria, Adattár 22726/1987.

11 *Magyar Katonaiújság* 6 (1943) 34. sz., augusztus 21., 7.

12 Az ünnepségről lásd Hausner, A „Magyar narancs”, 37–42.

13 Farkas Ferenc, *Az örökifjú Zrínyi*. Budapest, 1943.

A *Magyar Katonaújság* számos további, Zrínyivel kapcsolatos képről és szoborról beszámolt. Zrínyi Miklós alakját követendő példaképként állította a fronton harcoló katonák elé. Az 1940. április 27-i szám vezércikke Zrínyi születésének 320. évfordulója kapcsán a költő-hadvezér „hitét és törvényét” üzent a katonáknak.¹⁴ A magyar vezérkar Zrínyiben látta a „katonanemzeti mivoltunk és sorsunk legtokéletesebb megtestesítőjét.” Két számmal később címlapon közölte az újság Haranghy Jenőnek (Debrecen, 1894 – Budapest, 1951), az Iparművészeti Iskola grafikai szakja rendes tanárának Zrínyi-hármasképét. A festményt a Vitézi Rend Zrínyi Csoportja 1940. május 1-én „bensőséges háziünnep keretében felavatta [...], s ezzel vezérlő eszményképe halhatatlan szellemének hódolt.”¹⁵ A triptichon bal szárnya a Zrínyi-Újvár falait építő Zrínyit ábrázolja, amint talicskán kötömböket tol az építkezéshez. A középkép a törökön győzedelmeskedő lovas hadvezért, a jobb szárny az íróasztalnál ülő és író költőt mutatja. (3/a. kép) Az építő, a győztes és a szellemi, irodalmi alkotó Zrínyi „a magyar katonaeszmény halhatatlan hirdetője és dicsőséges megvalósítója” a kép második közlésének képaláírása szerint. A szárnyasoltár szinte vallásos tisztelet középpontjába kívánja helyezni Zrínyit. Haranghy Jenő, plakátok és exlibriszek tervezője, sok gyermekkönyv és irodalmi mű illusztrátora, a *Magyar Katonaújság* állandó munkatársa számos Zrínyi-tematikájú grafikát is készített a hetilapnak. (3/b–c. kép)

A *Magyar Katonaújság* két további Zrínyi-témájú festményt közölt: egy ismeretlen művésznek Zrínyi halálát ábrázoló képét, amelyet a képaláírás szerint csáktornyai városháza dísztermében helyeztek el,¹⁶ valamint Istokovics Kálmán (Siklós, 1898 – Budapest, 1990) *Zrínyi Miklós a táborban* című festményét, amelyet a Műcsarnok 1943. évi téli kiállításán mutatott be.¹⁷ Az első mű sorsa ismeretlen, csak a lapban közölt rossz minőségű reprodukciója alapján alkothatunk róluk fogalmat, Istokovics hagyatékának egy része viszont Siklós Város Önkormányzata (illetve korábban, az önkormányzat jogelődje) tulajdonába került, és szerepelt a Pécsi Galéria Zsolnay Kulturális Negyedében 2011 decemberében megnyitott „Vallás és történelem” című kiállításon *Zrínyi és vezérkara* címmel.¹⁸ A festmény 1942-ben készült, olaj technikával. (4. kép)

A festő Barba Péter (Budapest, 1914 – Budapest, 1991) számos történelmi témájú festménye között a Honvéd Hadi Akadémia tanácskozótermébe egészalakos Zrínyi-képet festett 1954-ben.¹⁹ (5. kép) A Ganz Hajógyár képzőművészeti

14 [-], Zrínyi üzen. *Magyar Katonaújság* 3 (1940) 18. sz., április 27., 1.

15 *Magyar Katonaújság* 3 (1940) 20. sz., május 11., 1; *Magyar Katonaújság* 6 (1943) 52. sz., december 22., 12.

16 *Magyar Katonaújság* 6 (1943) 47. sz., november 20., 7.

17 *Magyar Katonaújság* 6 (1943) 50. sz., december 11. 7.

18 Mérete, 127 x 200 cm. A címadást a Pécsi Galéria munkatársai végezték. Köszönöm Héger Zsolt és Hausner Gábor segítségét a kutatásban.

19 Olaj, vászon, 165 x 104 cm, jelzés balra lent, Barba Péter 1954. Forrai Péter, A Toldi festője. *Igaz Szó* 1984:3, 35.

körének vezetője, Kondor Béla tehetségének egyik korai felfedezője, a Don-kanarból megsebesülve tért haza.²⁰ A hadikórházban is festett, majd 1951-től 1957-ig a Honvéd Hadi Akadémia grafikusa volt. A kép ikonográfiája jelentősen eltér Zrínyi 17. századi ábrázolásaitól, a beállítás az egészalakos álló főúri és uralkodói portrékat követi. Hosszú, vágott ujjú, kaftánszerű felsőruhát és szablyát visel, baljában buzogányt tart. Az asztalon kiterített térkép fekszik, kinyújtott jobbában *Az török áfium ellen való orvosság* címet viselő kiadványt tart. Mögötte az ólomüvegablak felső vízszintes osztó fakeretén a „Sors bona nihil aliud” jelmondat olvasható. A falon jobbra Szigetvár ostromát ábrázoló kép részlete látszik.

Haranghy Jenő művén (3/a. kép) kívül még egy Zrínyi-triptychont ismerek: Gebauer Ernő (Hartberg, 1882 – Pécs, 1962) festőművész 1960-ban a Zrínyi Miklós Kereskedelmi és Idegenforgalmi Szakközépiskola (ma Pécsi Kereskedelmi Idegenforgalmi és Vendéglátóipari Szakközépiskola és Szakiskola) egyik emeleti termében festett hármasképet. (6. kép) A triptychon bal szárnya a dédapa szigeti Zrínyit felidéző, íróasztalnál ülő költőt mutatja, a jobb alsó sarokban idézet: „Ihol előttetek Zrini áll fegyverben” (*Szigeti veszedelem*, XV. 59:1). A középképen az előtérben a lovas Zrínyi buzogánnyal a kezében, balra a háttérben „az eszéki híd felégetése”, jobbra „Pécs ostroma” a lángokban álló várossal, amit Zrínyi gyújtatott fel, felül fehér írásszalagon a hadi cselekmények megnevezése fekete betűkkel és a „Ne bánts a magyart!” idézet piros betűkkel. A triptychon jobb szárnyán az előtérben paraszt és katona áll a középkép lovasa felé fordulva, a háttérben szürkemarhacsorda legel, és megjelenik Zrínyi Ilona alakja kezében fáklyával a munkácsi vár felett. A hármaskép egyes motívumai 16–17. századi metszetekre vezethetők vissza, de maga a kompozíció összességében egyéni invenció. Haranghy Jenő és Gebauer Ernő triptychonja jelentősen eltér egymástól az ikonográfiai program szempontjából: mindkettő ábrázolja a törökön győzedelmeskedő lovas hadvezért és az íróasztalnál ülő költőt, ugyanakkor más hadi cselekményeket emelnek ki. Gebauer képe megidézi a szigeti Zrínyi alakját és Zrínyi Ilonát is, ami hiányzik Haranghynál.

Egyelőre nem ismerem Boldizsár István (Orosháza, 1897 – Budapest, 1984) Zrínyi Miklós egészalakos portréját ábrázoló olajfestményének keletkezési körülményeit. (7. kép) A kép a Hadtörténeti Múzeum tulajdona; jelenleg letétben van a Nemzeti Közzolgálati Egyetem Zrínyi Miklós Laktanya és Egyetemi Campus A épület első emeletén a dékáni iroda előtti folyosóján. Zrínyi combközépig érő dolmányt, prémgalléros mentét, szűk nadrágot és csizmát visel, jobbában írástekercset, baljában szablyát tart.

Az 1980-as években több Zrínyit ábrázoló festmény készült. 1985 nyarán a Képző- és Iparművészeti Lektorátus tervpályázatot írt ki a Magyar Néphadse-

20 Karácsonyi István, Művészportré (A táj bővületében). *Pest Megyei Hírlap* 1982. május 27. Lakatos Vince, Ahol a rokkant hősök lelki sebei meggyógyulnak (Látogatás egy hadikórház pepecselőjében). *Nemzeti Ujság* 1942. december 6., 11.

reg Politikai Főcsoportfőnöksége kérésére a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia (Budapest, X. kerület, Hungária krt. 11.) új oktatási központ előcsarnoka falának díszítése céljából.²¹ A mintegy hatvan négyzetméternyi, természetes megvilágítású falfelületet pannóval vagy mozaikkal kívánták dekorálni, a megrendelő külön kérésére kő és fém műalkotásokat is vártak. A témamegkötés tág: „a magyar katonai hagyományokat kifejező, a haza védelmére utaló, lehetőleg figurális műnek kell lennie, és eszmeiséget kell kifejeznie”. A pályázatra huszonöt művészt – festőket és szobrászokat egyaránt – hívtak meg, és 1:5 léptékű színes tervet, illetve gipszmodellt vártak tőlük. Végül tizennyolc művész vett részt a pályázaton, kilenc festészeti és ugyanannyi szobrászati terv érkezett be. Ezek közül öt terven, köztük a megvalósításra elfogadott pannón is hangsúlyosan szerepel Zrínyi alakja. Zrínyi alakjának szerepeltetését indokolja, hogy a Katonai Akadémia – 1993-tól Nemzetvédelmi Egyetem – névadója.

Bráda Tibor képének központi, a múltat és a jelent összekötő alakja Zrínyi Miklós mellképe. (8. kép). A fenti rész a török kort idézi: három magyar és három török lovas tárgyal a füles bástyás vár előtt. A jelenkort jelképezi a kép alsó fele: baloldalt menetelő, jobboldalt rohamozó magyar katonák láthatók hadgyakorlat közben PPS géppisztollyal a kezükben, ejtőernyőkkel és rakétákkal a háttérben. A két képrész között lebeg Zrínyi mellképe a *Vitéz hadnagy* című prózai művéből (1653) vett idézettel: „Kapitány, azért adták kezedbe a hatalmat / hogy gondot viselj rá és hogy a hadadra / gondot viselhess, szükséges az ellenségedre is viselned gondot.”²² Zrínyi mellképe Gerhard Bouttats metszetét követi. A farost-ra festett olajkép festői felfedezés volt Bráda számára: a felső részen az okkerral és világos nápolyi sárgával kevert fehér meleg színárnyalatai dominálnak, míg az alsó részen a vörösek és a szürkék.²³ A kép színvilága közel áll az ugyancsak ebben az időszakban (1985) festett *Petőfi-sorozat*nak a *Szabadságharc* című tagjához.

Marosits István fém munkájának központi pajzsában különböző korok hadi eseményeit ismerhetjük fel az óramutató járásának megfelelő irányban időrendi sorrendben hat jelenetben.²⁴ (9/a–b. kép) Az első jelenet – tizenkettő és két óra között – a honfoglaló magyarokat mutatja vágató, nyilazó lovasokkal. A második jelenet – kettő és négy óra között – Mátyás király fekete seregét ábrázolja. A harmadik jelenet – négy és hat óra között – a Dózsa-féle parasztháborút jeleníti meg. A negyedik szintéren – hat és nyolc óra között – a törököket látjuk az egri vár alatt, az ötödiken – nyolc és tíz óra között – a lovas II. Rákóczi Ferenc vezeti katonáit „Pro patria et libertate” feliratú zászló alatt. Az utolsó jeleneten – tíz és tizenkét óra között – balról masírozó katonák mellett bombázó repülő, rakéta és tank látszik. A tank rátapos a Rákóczi-zászló „et libertate” felíratrézére.

21 Képző- és Iparművészeti Lektorátus (a továbbiakban, KIL) N/IV.

22 86. aforizma. In: Kovács Sándor Iván – Kulcsár Péter – Hausner Gábor (kiad.), *Zrínyi Miklós összes művei*. (Magyar Remekírók) Budapest, 2003, 331–332.

23 Bráda Tibor szóbeli közlése, 2014. október 6.

24 Marosits István szóbeli közlése, 2014. október 6.

Az „óramű” középpontjában Zrínyi dús hajú arcképe az összekötő kapocs a különböző korok hadai között. A művész célja az időt plasztikussá tenni a térben.

Nagy B. István (Szilvásvárad, 1933 – Budapest, 2006) festménye három vízszintes sorra tagolódik (*10/a. kép*): a felső sor közepén Zrínyi mellképe, bal és jobb oldalán végvári vitézek; a középső sorban 1848-as rohamozó honvédek szuronyos puskával a kezükben; az alsó sorban balról jobbra ismét különböző korok katonái vonulnak fel: parasztfelkelők kiegyenesített kaszával, végvári vitézek, 1848-as honvéd kovács puskával a kezében, huszár, nemzetőr szablyával, második világháborús katonák, végül modern katonák gépkarabéllyal a háttérben radarral.

Szentgyörgyi József (Balatonarács, 1940 – Budapest, 2014) képének témája nehezen meghatározható az archív fénykép alapján. (*10/b. kép*) Felismerhető motívumok a helikopterek és egy földgömb. Zrínyi mellképe a földgömbtől balra kevésbé hangsúlyos.

A megvalósításra egyöntetűen elfogadott mű Nagy Gábor pannója. (*11/a–b. kép*) Zrínyi alakja a kompozíció középpontja, körülötte – a többi alkotástól eltérően – nem más korok, hanem saját korának hadi eseményei jelennek meg: baloldalt a török, jobboldalt a magyar lovasok, ágyúk, sátrak. Az ágaskodó lovon ülő Zrínyi alatt egy török szpáhi és egy magyar végvári vitéz viadala látszik. A mű 1987-ben készült el.²⁵

Mind az öt pályázó művész 17. századi metszeteket vett alapul Zrínyi alakjának ábrázolásához. A mellképeknek Gerhard Bouttats és Elias Widemann rézmetszete, Nagy Gábor Zrínyi-lovasképéhez két 1663-as lovas portré lehetett az előkép: I. I. monogrammista fametszete, vagy Jeremias Renner (működött: 1652–1676) és Marc Anton Hannas (működött: 1663–1676) rézmetszete.

Ugyancsak 1987-ben készült Somogyi Győző Zrínyi Miklós-festménye, amely a *Magyar hősök arcképcsarnoka* című sorozat tagja. A sorozatban Attilától Maléter Pálig száz magyar hős szerepel. A Zrínyi-mellkép előképe Elias Widemann 1652-es rézmetszete lehetett.

2000 körülre tehető az a grafiti a csáktornyai vár melletti elhagyott gyár kerítésfalán, amely a szigeti Zrínyi (IV.) Miklós, a költő-hadvezér Zrínyi (VII.) Miklós és Zrínyi (IV.) Péter mellképét ábrázolja. (*12. kép*) Az ismeretlen alkotó a grafiti fölé Frangepán Ferenc *Hadbahívó* című verséből vett idézetet írt: „Navik on živi ki zgine pošteno” – vagyis: „Örökké él az, aki becsülettel hal meg.”²⁶ Zrínyi Péter és Frangepán kultuszának már a kezdetén is ezt használták jelmondatul, sírfeliratként a zágrábi katedrálisban, ahova Bécsújhelyről átvitték őket, és ez a felirat olvasható az ozalji vár oldalán is.

25 Köszönöm Juhász László alezredesnek, hogy a Zrínyi-pannót és a többi Zrínyi-ábrázolást a Nemzeti Közzolgálati Egyetemen megnézhettem.

26 Köszönöm a szöveg elolvasásában és értelmezésében adott segítséget Kristina Katalinićnak és Mann Jolánnak. Pozvanje na vojsku. In: Franjo Frankopan, Josip Vončina (prir.), *Zrinski, Frankopan, Vitezović. Izabrana djela*. (Pet stoljeća hrvatske književnosti, 17.) Zagreb, 1976, 279–280.

SZOBROK, DOMBORMŰVEK

Az első szobrászati alkotás a Szász Gyula (Székesfehérvár, 1850 – Budapest, 1904) szobrász és Árkay Aladár (Temesvár, 1868 – Budapest, 1932) építész tervezte csáktornyai Zrínyi Miklós-emlékmű a vár előtt. (13/a–b. kép) Az emlékműre a település polgárai nemzetiségre, társadalmi helyzetre való tekintet nélkül adakoztak.²⁷ Az emlékművet 1904. június 12-én leplezték le, ez a mű volt Szász Gyula utolsó befejezett munkája. A csáktornyai Zrínyi ünnepen meghűlt, és 1904. június 24-én, 54 évesen meghalt. A nyolc méteres oszlop haraszi fehér kőből készült, tetején a kiterjesztett szárnyú turulmadár karmaiban a kard és a toll. A rajta lévő, Zrínyi írásából származó idézeteket később leszedték: „Híremet nemcsak keresem pennámmal, / Hanem rettenetes bajvivó szablyámmal!” (*Peroratio, Adriaei tengernek Syrenaia*, 1651), „Ne bánts d a magyart!” (Az *török áfium ellen való orvosság*, 1661; 1790-ben Marosvásárhelyen *Ne bánts d a magyart* címmel adták ki). A Zrínyit ábrázoló bronztondó több 17. századi ábrázolás motívumait ötvözi a haj- és ruhaviselet tekintetében, azonban némileg el is tér tőlük a frontális ábrázolásban.

Szász Gyula hét szobrot faragott a Parlament homlokzataira, Zrínyi Miklós szobrát azonban nem ő, hanem Kiss György (Szászvár, 1852 – Budapest, 1919) készítette. (14. kép) A szobor 1905-ben készült, és a Parlament északi (felsőházi) szárnyán, falhoz rögzített gyámkövön, 10,5 méter magasságban, baldachinos szoborkonzolon áll. Kiss György historizáló stílusban, fegyverrel, páncélban ábrázolta Zrínyit.

Horvai János (Pécs, 1873 – Budapest, 1944) szobrász két Zrínyi Miklós-szobrot készített, egy ülőt és egy állót.²⁸ Hausner Gábor sokat foglalkozott a két szoborral, de történetükben még jócskán maradt fehér folt.²⁹ Az eredetileg Csáktornya főterére szánt álló szobrot 1964-ben állították fel Szigetváro t a költő és hadvezér halálának 300. évfordulóján, a volt Felszabadulás tér, ma Deák tér parkjában. A Képző- és Iparművészeti Lektorátus dokumentációjából kiderül, hogy az alakot Horvai János mintázta és Derzsy Gergely (1878 – 1956) szobrász, kőfaragó, református presbiter faragta kőbe, valamint, hogy Horvai özvegye 20 000 forintért adta el a szobrot a városnak.³⁰ A Halászbástya elé tervezett, de az egykori Bocskai István Hadapródiskola Húvösvölgyi úti épületegyüttesébe került, majd annak felszámolása után 2008-ban a Hadtörténeti Intézet és Múzeum udvarán elhelyezett ülőszoborról nem találtam írott forrásokat, viszont megnéztem a Magyar Nemzeti Galéria Szobor Osztályán őrzött 40 cm magas gipszvázlatát, amit a Fővárosi Képtár 1939-ben 1000 pengőért vásárolt a művésztől.³¹ A gipszvázlatot

27 Zágorec-Csuka Judit, *A Zrínyiek nyomában*. Pilisvörösvár, 2003, 23–25. (<http://mek.oszk.hu/01500/01526/01526.pdf>; hozzáférés: 2017. 04. 27.)

28 *Magyar Katonaujság* 6 (1943) 18. sz., május 1., 1.

29 Hausner, A „Magyar narancs”, 37–42.

30 KIL H/12.

31 Ltsz. 56.307-N (4674).

összehasonlítva a kőszoborral több apró, de nem lényegtelen változást figyelhetünk meg. (15/a–b. kép) A gipszvázlat könnyed, puha, ívelt vonalaival szemben a kőszobor szögletes, kemény vonalvezetése rideg, távolságtartó, öntudatos benyomást kelt. A vázlaton balra forduló fejtartással szemben a kőszobron felszegett fejet látunk. A gipszen lágyan a derékra simuló kabát helyett a megvalósult művön hurkás, derékra feszülő kabátot találunk. A vázlaton a jobb láb ívelt lépcsőn nyugszik, míg a kész szobron négyyszögletes a lépcsőfok. Nincs írásos forrásunk arról, hogy mi lehet a változtatások oka, s vajon az ülőszobor esetében is fennállt-e az állószobornál megismert munkamódszer, azaz, hogy Horvai János mintázta és Derzsy Gergely faragta kőbe. Az ülő- és az állószobron egyaránt hangsúlyos Zrínyi költő és hadvezér tevékenységének egyenlő súlyú jelzése: mindkét szobron az egyik kezében kardot, a másikban tollat tart az alak.

A második világháború éveiben készítette Bezerédy Lajos (Nova, 1898 – Csáktornya, 1979) Zrínyi-mellszobrát,³² és Turáni Kovács Imre (Budapest, 1910 – Budapest, 1975) álló Zrínyi terrakotta szobrát, fekete fényezett állványon.³³ Bezerédy Zrínyi-büszkje jelentősen különbözik az ugyanebben az időben készült, a paraszti életet groteszk, naturalis, karikaturisztikus stílusban ábrázoló agyagszobraiktól.³⁴ A földdel küzdő, mozgalmas, telt parasztfigurákkal szemben Zrínyi alakja merevnek, laposnak hat. A szobrot egyébként Bezerédy kiállította a „Műbarát” (1940–1944) XXVII. Kiállításán (igazgató: Krivátsy-Szűts György [Győr, 1892 – Budapest, 1975] festő, tanár), ahol Balázs G. Árpád festővel együtt mutatta be műveit 1942. június 7–18. között. A szobrot 800 pengőért eladásra kínálta, a mű további sorsáról nem találtam adatot.

A második világháború után 1952-ben állították fel az első Zrínyi-szobrot a Honvédelmi Minisztérium megrendelésére, Tar István (Újpest, 1910 – Budapest, 1971) bronz mellszobrát Budapesten, a Vígsház előtt.³⁵ A dús szemöldökű, fiatal arc erő sugároz. Apró gombos, álló gallérú kabátot visel. A szobornak három további példányát találtam kutatásom során: 55 cm magas téglaszínű gipsz a Petőfi Irodalmi Múzeum Művészeti Tárában és a Magyar Nemzeti Galéria Szobor Osztályán és egy bronz a Nemzeti Közszerkezeti Egyetem Zrínyi Miklós Laktanya és Egyetemi Campus A épületének 1. emeletén.³⁶ A Vígsház előtt állóval ellentétben ezeken a vállak is ábrázoltak, a szobor mellközépnél, hónalj alatt elvágott. Tar István azonban nem csak ezt a jól ismert mellszobrot készítette, hanem egy lovasszobrot is. (16. kép) A 143 cm magas, törött, és hiá-

32 *Magyar Katonaiújság* 4 (1941) december 20., 10.

33 „Megrendelhető a Vitézi Rend Zrínyi Csoportja Központi Vezetőségénél, ára előreláthatólag 55 pengő” *Magyar Katonaiújság* 5 (1942) 21. sz., december 23., 12.

34 Hóry László, Hazatér Szerbiából a paraszti nyomor megrázó erejű magyar szobrásza (Bezerédi Bezerédy Lajos küzdelmes élete). *Esti Újság* 1942. január 22., 5. Lőrinc Péter, Harmadik találkozásom Bezerédivel. *Magyar Szó* 1967. augusztus 27., 1021.

35 192 cm kőtalapzat, 95 cm bronz mellszobor, XIII. kerület, Szt. István krt. 14. A talapzatot Flach János tervezte. Felirat: „ZRINYI”.

36 PIM Művészeti tár 86.338.1 Szerzés, raktárrendezés, 1986; Magyar Nemzeti Galéria, Szobor Osztály, ltsz. 10.285.

nyos állapotú, festett gipszszobrot a Magyar Nemzeti Galéria Szobor Osztályán találtam.³⁷ A művész ismerte és előképül használta szobrához az 1663–1664-ben készült lovas Zrínyi-metszeteket. Bal mellső lábát lépésre emelő, felszegett farkú lovon ül Zrínyi. Haja a korabeli ábrázolásoknak megfelelően félhosszú, hullámos, bajuszt visel. Felszegett fejével a nyeregben, vállára vetett köpenye kissé hátrafelé lobog. Nem sikerült kiderítenem, hogy a gipszszobor mikor, milyen célból, esetleg felkérésre, megrendelésre, pályázatra készült.

Vándor Béla bronz Zrínyi-mellszobrát 1956-ban mintázta a pécsi Zrínyi Miklós Kereskedelmi és Idegenforgalmi Szakközépiskola számára.³⁸ (17/a. kép) A 17. századi metszeteket követő szobor jelenleg is az iskola aulájában áll talapzaton.

Barba Péter 1956-ban alkotta Zrínyi Miklós mellszobrát. (17/b. kép) 1951-től 1957-ig Barba a Honvéd Hadi Akadémia – mai nevén a Nemzeti Közszerlati Egyetem Zrínyi Miklós Laktanya és Egyetemi Campus – grafikusaként az épületegyüttes Zrínyi-parkjába készítette a ma is ott látható Zrínyi-mellszobrát. A szobrot ugyan bronzra komponálta, de műkőből öntötték ki. A műkő szobrot 2012-ben restaurálták és bronzba öntötték.³⁹

Zrínyi Miklósnak az 1663-ban Vaton tartott főparancsnoki hadiszemléjének⁴⁰ emlékére avatták fel 1960-ban Farkas Tibor Zrínyi-mellszobrát.⁴¹ (17/c. kép) A szobor alumínium öntvény, talapzata betonból készült. Az alak megformálása közel áll Tar István mellszobrához.

Az 1970-es években négy köztéri szobor és dombormű készült, amelyen Zrínyi szerepel. Az első Balczó Edit (Kondoros, 1935 – 2010) domborműve a derecskei Művelődési Ház homlokzatán. A kerámia kompozíció négy költőt ábrázol: Zrínyit, Balassit, Csokonait és Petőfit. A mű története 1968-ban kezdődött, amikor a derecskei járási művelődési ház képzőművészeti alkotás elhelyezését kérte a homlokzaton a Hajdú-Bihar Megyei Tanács Művelődési Osztályán.⁴² A témát meglehetősen tágra határozták meg: „utalhat az objektum jellegére, de kapcsolódhat alföldi jellegzetes motívumokkal a környezethez, a közeli Hortobágyhoz.” A pályázatot a Képző- és Iparművészeti Lektorátus bonyolította le, és 1969 júliusában Balczó Edit keramikusművészt jelölte ki a feladatra. A művész ötalakos tervet készített, a sort ötödikként József Attila figurája zárta le, de a figura megfogalmazása – „angolos szabású pantalló-téli kabát öltözete” zavaróan megbontja az egyébként egységes sorozatot –, valamint a méretbeli túllépés

37 Ltsz. 2012.29-N.

38 Pontos dátum a szobor hátoldalán, 1956. IV. 5.

39 Papp Ferenc, A Zrínyi-szobor alkotója, Barba Péter emlékére. *Nemzetvédelmi Egyetemi Közlemények* 2005:1, 225–230.

40 Pálffy Géza, A Zrínyi-kutatás egyik megoldatlan kérdéséről. Zrínyi Miklós hadimustrája a Vas megyei Vat mellett 1663. szeptember 17-én. In: Erdélyi Gabriella – Tusor Péter (szerk.), *Minden napi választások. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára*. Budapest, 2007, 127–153.

41 Külsővat, Kossuth u. 70. A Kossuth és a Raffael Mihály utcák kereszteződésében, a Polgármesteri Hivatal előtt áll.

42 KIL B/7.

miatt alakjának elhagyására kérte a zsűri. Zrínyi, Balassi és Petőfi alakját öszszefogja, hogy a művész egyaránt jelzi művészeti és hadszíntéri tetteiket: egyik kezükben kardot, másikkban az írásra utaló tollat vagy könyve(ke)t tartanak.

A zalaegerszegi Zrínyi Miklós Gimnázium előkertjében 1972-ben avatták fel Szabolcs Péternek Zrínyi Miklós vörös márványból faragott portróját.⁴³ (18/a–b. kép) A szobor állítását 1969-ben kérte a Zala Megyei Tanács Művelődési Osztálya a Képző- és Iparművészeti Lektorátustól abból az alkalomból, hogy a Zrínyi nevét 1949 óta viselő gimnázium 1971-ben ünnepli fennállásának 75. évfordulóját. Mint az előző esetben is a Lektorátus nem írt ki nyílt pályázatot, hanem kijelölte a felkérendő művészt: Szabolcs Péter fiatal szobrászt, a gimnázium tanárát (1967–1973). A hasáb alakú kőposztamensen álló szobrot végül a tervezettnél egy évvel később, 1972. október 21-én avatták fel.⁴⁴ A gipszmodell és az elkészült kőszobor között némi eltérés mutatkozik a kabát és a köpeny megformálásában. A terven a gombos kabátra zsinórral összefogott köntös borul aszimmetrikus elrendezésben, míg a végső szobron nincsenek gombok és a köpenyt összefogó vékony zsinór helyett vastag, szimmetrikus megformálása kapocs szerepel, ezzel nagyban növeli merevségét.

A művészi utcanévtáblák sorába illeszkedik Hódmezővásárhelyen Gera Katalin Zrínyi Miklós bronzportré domborműve.⁴⁵ (19. kép) Az 1970-es években volt Hódmezővásárhelyen egy program, amely arra irányult, hogy az utcanévtáblák egy részét – a fontosabbakat – ne csak kiírás, hanem műalkotási is díszítse. Ennek egyik kezdeményezője Dömötör János múzeumigazgató volt (nem melleleg a járás országgyűlési képviselője is egyben). 1976-ban kérte Hódmezővásárhely Városi Tanács a Képző- és Iparművészeti Lektorátust, hogy a feladatra Gera Katalin, helyi szobrászművészt jelölje ki. A Zrínyi utca és a Kossuth tér sarkán álló MSZMP Székház (ma Városi Irodaház) oldalára tervezték elhelyezni 1977-ben az 50 x 40 cm-es bronzreliefet. A szobrász Elias Widemann 1652-es Zrínyi-rézmettszete nyomán alakította domborművét. Dömötör János Hódmezővásárhely szobrairól szóló könyvében megírta a domborműves utcanévtáblák történetét, de sem Gera Katalinról, sem Zrínyiről nem tesz említést.⁴⁶ Felmerül a kérdés, hogy miután Gera elkészítette a táblát, nem helyezték el, vagy az épület 2000-es évek elején-közepén történt felújítása nyomán berakták az utcanévtáblát a múzeumba.

A Medgyesy Ferenc műhelyében tanult, számos épületplasztikát készítő Boda Gábor (Lubotény, 1907 – Budapest, 1984) három Zrínyi Miklóst ábrázoló domborművet alkotott (20/a–c. kép): az első kettőt az 1953-ban épült mátyásfö-

43 Rákóczi út 30. KIL SZ/VI.

44 *Népszava* 1972. október 22. *Magyar Nemzet* 1972. október 22. [-], Múterem-látogatás Szabolcs Péter szobrászművésznél. *Zalai Hírlap* 1973. február 4.

45 KIL G/11.

46 Dömötör János, *Vásárhely szobrai*. Hódmezővásárhely, 2002.

di II. Rákóczi Ferenc Hadiakadémia részére 1954–1956 között.⁴⁷ Az előcsarnokot díszítő hat életnagyságú kődombormű-sorozat és a melléksárnyak lépcsőházaihoz közeli tanteremajtók fölött elhelyezett tizenkét gipszportré a magyar történelem jeles katonai vezetőit ábrázolja: az egészalakos kő domborműveken Zrínyi Miklóst, Thököly Imrét, II. Rákóczi Ferencet, Esze Tamást, Vak Bottyánt és Zrínyi Ilonát, a tanteremajtók fölött Hunyadi Jánostól Bem Józsefig tizenkét személyiség melldomborművét. 1956 novemberétől 1991-ig az épület a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok (Déli Hadseregcsoporthoz) főparancsnoksága, 2001-től a Budapesti Gazdasági Főiskola Külkereskedelmi Kara működik itt. A gipsz dombormű nyomán készítette Boda a harmadik Zrínyi-domborművét 70×80 cm-es fehér márványra 1978-ban, amit a Magyar Nemzeti Galéria Szobor Osztálya vásárolt a művésztől egy évvel később.⁴⁸ Míg az egészalakos dombormű a népi fafaragások világát idézi, a büszk relief geometrikusan erősen stilizált mű.

1985-ben fogalmazta meg igényét a szigetvári Városi Tanács, hogy a török megszállás megszűnésének 300. évfordulójára (1989. február 13.) emlékművet szeretne állítani az épülő kórház előtti téren.⁴⁹ Tematikai kikötés és anyagi elképzelés nélkül Makrisz Agamemnont akarta felkérni a tervezésre. A tervezésnél figyelembe kellett vennie a művésznak az épület sűrűn osztott homlokzatát. A lebonyolítást a Képző- és Iparművészeti Lektorátus végezte, elfogadva a megbízó művészre vonatkozó kérését. A művész öt méter magas figurális plasztikai tervet készített: 2,2 m magas kőtalapzatra helyezett 2,3 m magas domborított bronzlemez „szirén” figura. A kőposztamensen Zrínyi portré domborműve és feliratos tábla. A zsúri jó gondolatnak tartotta az eposzon kívül más szigetvári kapcsolattal nem rendelkező költő Zrínyinek és irodalmi életművének emléket állító alkotást. A szobrász munkamódszerének különlegessége, hogy a tervet gipszminta nélkül, munka közben alakítva készítette, ezért megismételhetetlen. A posztamensen látható domborműhöz volt plasztikai vázlat, de zömmel az is szabadon, közvetlenül vörösrézlemezről készült.⁵⁰ Nagy feladat volt a kis minta után egyből megalkotni a végleges művet, amit a terveknek megfelelően 1989-ben avattak fel.

Ebben az évben egy másik Zrínyi-szobor felavatására is sor került: Tóth Béla szobrász és Vadász György építész alkotása a magas, hengeres kőposztamensen két hátsó lábára támaszkodó, ágaskodó lovon ülő, kezében kardot tartó Zrínyi életnagyságnál kisebb bronzalakja Zalaegerszegen, a Polgármesteri Hivatal előtt.

47 *Magyar Építőművészet* 6 (1955) 336–337; Kisdéginé Kirimi Irén, Boda Gábor. *Művészet* 1962/8, 31–33; Szió Rezső, Kelet művésze. *Képes Újság* 1967. október, 8; Kovács Gergelyné, „Építésre készen a kövünk...” Boda Gábor az alkalmazott és közösségi művészetért. *Művészet* 1981/11, 14–19.

48 Magyar Nemzeti Galéria, Szobor Osztály, ltsz. 79.5-N. Felirat, „1620 Zrínyi Miklós 1664”

49 KIL M/IV.

50 Levelezésem Szilánci Lászlóval facebook-on 2014. november 4-én.

ti téren [21. kép].⁵¹ A szobor megformálása a 17. századi, lovas Zrínyi-metszete-
ket idézi, főként az I. I. monogrammista, illetve Jeremias Renner és Marc Anton
Hannas 1663-as rézmetszeteit.

A szobor elkészültét azonban pályázat előzte meg.⁵² 1985-ben fogalmazta
meg igényét a Zalaegerszegi Városi Tanács, „hogya a VII. ötéves tervidőszak vé-
gén a megyeszékhelyen elhelyezésre kerüljön Zrínyi Miklós költő és hadvezér
(az egykori Zala megye szülötte és főispánja) emlékműve.” A legfőbb érv a szo-
borállítás mellett az, hogy Egerszeg vára volt Zala megye török elleni harcainak
központja, ott székelt a hadi irányítás, és ott tartották a legtöbb meggyűlést,
amelyen Zrínyi is gyakran részt vett. A szoboravatásra két közeli évforduló volt
alkalmas: 1989 – Zrínyi halálának 325. évfordulója és 1990 – a megye török alóli
felszabadulásának 300. évfordulója. 1986-ban a Képző- és Iparművészeti Lektorá-
tus nyilvános pályázatot hirdetett a szoborkompozíció tervezésére és kivitele-
zésére. A pályázóknak 1:5 léptékű gipsztervet kellett benyújtaniuk, minden mű-
vész maximum két pályatervet nyújthatott be. Hetvennégy művész jelentkezett
a pályázatra, végül huszonnégyen készítettek tervet, közülük egy, Orr Lajos két
tervet mutatott be. A pályázatok öt csoportba sorolhatók a Zrínyi-alak testtar-
tása szerint: 7 álló egészalakos (Béres János, Fritz János, Gyenei Judit, Gyurcsék
Ferenc, Lantos Györgyi, Robotos Júlia, Szőke Lajos), 4 ülő egészalakos (Kalmár
János, Király Vilmos, Tischler Ferenc, Vasas Károly), 1 büszt (Lapis András), 10
lovas szobor (Kiss László, Marton László, Máté István, Pató Róza, Orr Lajos I-II.,
Péterffy László, Rátonyi József, Varga Géza, Varga Tamás), és 1 büszt – lovas
(Kiss Nagy András).

Béres János posztamensen álló, statikus alakot tervezett. (22/a. kép) Eltért
a pályázatban előírt fehér gipsztől, mert patinázta. A makett megsemmisült,
csak a Képző- és Iparművészeti Lektorátus fotótárában fennmaradt archív,
fekete-fehér fénykép ismert róla. Béres egy másik Zrínyi-művet is készített:
1992-ben a Murakeresztúri Iskolában avatták fel bronz domborművét Zrínyi
Miklósról.⁵³ Ennek fej részét Béres saját céljára kiöntötte gipszből, s ez ma is
a birtokában van.

Gyurcsék Ferenc műve két nézetre komponált. (22/b. kép) A művész nem az
ismert metszetekeket akarta követni. Célja a civil író ábrázolása, akinek harcolnia
is kellett: Zrínyi ezért főúri ruházatban áll, nem a páncélos hadvezért látjuk.
Mögötte fegyverállványon – amelynek eredeti példányait a művész Ausztriában,
az Esterházy-kincstárban látta – a könnyűlovasság által használt tárcsapajzsok
és páncélok állnak. A művész Zrínyi keze mellett páncélokat ábrázolt, hogy ki-

51 KIL T/X. Kossuth Lajos utca. A posztamensen elől, felül bronzbetűkből felirat, GRÓF ZRÍ-
NYI MIKLÓS ZALA VÁRMEGYE FŐISPÁNJA KÖLTŐ-HADVEZÉR Alul, hátul, ZALAEGER-
SZEG VÁROS TANÁCSA 1989 / SZOBRÁSZ, TÓTH BÉLA / ÉPÍTÉSZ, VADÁSZ GYÖRGY.
Németh József, Egerszegi örökség. Zalaegerszeg, 2008. Nagy Ildikó (szerk.), *Kortárs művészet
szoborpályázatok 1950–2000*. Budapest, 2006, 445–447.

52 Kovács, A „Syrena” és a szobor, 177–180.

53 E-mail levelezésem Béres Jánossal 2014. december 10-én.

emelje a szellemi lét és a brutális fegyveres lét ellentétét. Zrínyi két páncél között áll. A mű másik nézetén szablyák látszanak. Fontos szerepet játszik a művön a pozitív-negatív formajáték.

Kalmár János hosszú, keskeny asztal mellé ülteti alakját, az asztalon azonban nem az írásra utaló eszközök, hanem kardja fekszik. (22/c. kép) A művész kiindulópontja – visszaemlékezése szerint – Zrínyi magára maradottsága, megválaszolatlan kérdései és befejezetlen tervei voltak.⁵⁴ A zsűri értékelése szerint az alak kevésbé azonosítható Zrínyivel.

Lapis András oszlopra helyezett büsztöt mutatott be a pályázaton, noha foglalkozott az egészalakos álló és a mellszobor megoldással egyaránt. (23/a–b. kép) Szobrainak modellje Józsa Gábor szegedi ötvös- és vésnök-mester. A mellszobrot a pályázattól függetlenül bronzba öntette, aminek első példányát egy orvos vette meg. Lapis András visszaemlékezését a pályázatra lásd a függelékben, amit kérésemre 2015 januárjában írt meg.

Kiss Nagy András (Pusztaföldvár, 1930 – Budapest, 1997) félbevágott óriás kereke két nézetre komponált (24. kép): az egyik oldalon Zrínyi-büszt és magyar zászló, a másik oldalon ágaskodó ló és az emlékmű állítására utaló felirat. Mindkét oldal emlékmű az emlékműben: a talapzaton álló mellszobor és lovas szobor domborművű ábrázolása. A büszt ismeretlen mester 1663-as rézmetszetét követi, az ágaskodó lovas pedig a Tóth Béla szobrának előképeiként már említett I. I. monogrammista, illetve Jeremias Renner és Marc Anton Hannas 1663-as rézmetszeteit követi oldalfordítva.

Tóth Béla plasztikus terve teljesen megfelelt kiírásnak, a térbeli adottságoknak és az elvárásoknak. Vadász György építész és a szobrászművész kérésére az ólombetűket Béres János készítette. Az elkészült emlékművet huszonöt évvel ezelőtt, 1989. november 18-án avatták fel: Keresztury Dezső avatóbeszédét Kovács Sándor Iván olvasta fel.⁵⁵

Ifj. Sziláncs László 1988-ban alkotta vörösréz lemezből Zrínyi Miklós-mellszobrát, ami először 1989-ben Pécsen a Zrínyiről elnevezett Középiskolai Honvéd Kollégiumban került felállításra, majd ennek megszűnését követően, 1998-ban áthelyezték Székesfehérvárra a Magyar Honvédség Összhaderőnemi Parancsnokság épületébe. A fél méter magas szobrot saját elhatározásból készítette a művész, és egy önálló kiállításán látta meg a pécsi középiskolai honvéd kollégiumnak az igazgatója, aki megvásárolta az intézménye számára.⁵⁶

Rétfalvi Sándor Nagykanizsa Városi Tanács igényére készítette el Zrínyi Miklós mellszobrát karrarai márványból.⁵⁷ A kétszeres életnagyságú szobor sütőtő méskőből faragott, leveles ággal díszített oszlopon széles, kiugró párkány felett, fülkében áll a Zrínyi Miklós Általános Iskola épületének keleti homlok-

⁵⁴ E-mail levelezésem Kalmár Jánossal 2014. december 9-én.

⁵⁵ Kovács Sándor Iván, *A „Syrena” és a szobor*, 181–183.

⁵⁶ Levelezésem Sziláncs Lászlóval facebook-on 2014. november 4-én.

⁵⁷ KIL R/XII.

zatán, a főbejáratánál.⁵⁸ A keretet felül a Zrínyi-címer díszíti. Avatására Kanizsa várának török uralom alóli felszabadítása 300. évfordulója alkalmából, 1990. április 12-én került sor.⁵⁹ A fülke kialakítása és aránya a szoborhoz izgalmas összehatást kelt. A plasztikus és elegáns mintázott, klasszicizálóan modern portrészobor Elias Widemann 1652-es rézmetszetét követi.

Berek Lajos mérnök ezredes, szobrász két Zrínyi Miklós szobrot készített. Az első egy faszobor a budapesti Nemzeti Közszerológiai Egyetem Zrínyi Miklós Laktanya és Egyetemi Campus Zrínyi-parkjában áll 2000-től.⁶⁰ (25/a. kép) A második mű bronz mellszobor (25/b. kép), amelynek első példányát ugyancsak a Nemzetvédelmi Egyetemen avatták fel, az A épület aulájában 2004-ben.⁶¹ A faszobor felirata négy évszám – „1920, 1948, 1951, 2000” – a magyar hadsereg történetének fordulópontjait jelzi.

ÖSSZEGZÉS

A költő-hadvezér Zrínyi Miklóst ábrázoló 20. századi alkotások legnagyobb része félalakos portré vagy egészalakos lovas, és szorosán követi a Zrínyi életében készült portré festményt és rézmetszeteket. A legtöbb művész a portrékat ismerte és használta kiindulópontul: Elias Widemann két rézmetszete (1646, 1652) közül a második jelentette a legfontosabb ikonográfiai alapot, Jan Thomas olajképét (1662/63) és Gerhard Bouttats rézmetszetét ugyancsak sokan ismerték, másolták, vagy előképül használták. Azonban több művész kilépett a jól ismert képi beállításokból.

A legtöbb Zrínyit ábrázoló festmény, szobor, grafika és érem a második világháború idején és az 1980-as években készült, de a költő-hadvezér alakjának képzőművészeti ábrázolása folyamatosan aktuális volt a 20. század második felében. A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia új épületének előcsarnoka díszítésére kiírt pályázat és a zalaegerszegi köztéri szobor pályázat kapcsán bemutatott tervek fontos adalékul szolgálnak a Zrínyi-kultusz 1980-as években kibontakozó új szakaszához.

⁵⁸ Nagykanizsa, Zrínyi Miklós u. 40/A.

⁵⁹ *Kanizsa Enciklopédia*, 1999.

⁶⁰ J. hátul, BE LA.

⁶¹ További példányok, Csáktornya, Zrínyi-vár 2006; Balatonkenese, Honvéd üdülő 2008; Szigetvár, Gimnázium előtti tér 2010.

FÜGGELÉK

LAPIS ANDRÁS: EMLÉKEIM A ZRÍNYI-PÁLYÁZATRÓL

A helyszíni megbeszélés egyik – sajnálatos módon, írásban nem rögzített – sarkalatos pontja az volt, hogy nem lehet lovasszobrot tervezni! A megbeszélés arról szólt, hogy egy egészalakos állófigura vagy egy nagyméretű buste megvalósításán dolgozzunk.

Akkor még nem tudtam, hogy a sarokpontok meghatározása a Képzőművészeti Lektorátus szokásos „megvezetése” volt. Elemmezve az akkori gyakorlatot, tudom, hogy a pályázat győztesének személye már borítékolva volt. (Ezt a ténytet azért említhetem, mert az elmúlt évtizedek alatt kifejezetten jó kapcsolatba kerültünk egymással, több órás beszélgetések alkalmával ezek is szóba kerülnek.)

Én, mind a két ajánlott lehetőséggel foglalkoztam, mert rögtön tudtam, ki lesz a szobraim modellje, tekintettel arra, hogy vannak egymásra hasonlító, vagy egymásra nagyon emlékeztető emberek, típusok. A hitelesség kedvéért, én mindig keresek valakit, aki egy adott személy karakterjegyeit hordozza. Így lett az egyik barátom, rokonszakmai kollégám, Józsa Gábor, szegedi ötvös- és vésnök-mester a modell.

A fotón látható egészalakos figura, amely méhviaszból készült, arányaiban még nem köztéri figura, de a mellszobor minden esztétikai és arányossági feltételnek megfelelt, ezért – a pályázattól függetlenül – hamarosan bronzba öntettem. A buste mérete kb. 16 cm, és a fotón látható, szépen erezett fekete márványra helyeztem. Ebből az első példányt egy – abban az időben Szegeden élő, török származású – orvos vette meg.

Az egészalakos, méhviasz figura kb. 30 cm magas volt, amely megfelelt az 1:6-os léptéknek. Terveimben az elméleti arány megvolt a két mű között (nagyméretű buste, életnagyságú az egész alakos figura).

Ennél a pontnál szeretnék az arányosságról, illetve a szobortervek méretarányáról pár szót ejteni. Itt ki kell térnem az általam tapasztalt és a gyakorlatban bevált dologra, vagyis a lépték kérdésére. A Lektorátus nagyon ragaszkodott bizonyos szempontok pontos betartásához (ez is csak látszat volt, mert aki centivel a kezében ítélkezik, az egészen biztosan nem ért a szobrászathoz). A lépték mértékével kapcsolatban sok nézeteltérésem volt a hozzá nem értő „ítészekkel”, az egyik ilyen ún. szempont, a „nagyítható” gipsz-makett. Szerintük az 1:5 lépték a kötelező. Mivel többször előfordult, hogy a kiírástól eltérő, más anyagú, más léptékű terv lett a „győztes”, ezért már nem veszek részt pályázaton.

Én, a magam gyakorlatában a nagyítható méretnek az 1:6 léptéket tekintem, amely sokkal jobban megfelel az ember biológiai lényének és a külső-belső arányrendszerének. Az SI rendszer igazán a műszaki területen működik jól.

2015. január 11.

MIKLÓS ZRÍNYI AS PORTRAYED IN 20TH-CENTURY HUNGARIAN PAINTING AND SCULPTURE

Summary

The aim of my research is to present 20th-century portrayals of Miklós Zrínyi classified into four groups according to two criteria: the branch of the visual arts to which they belong and the order in which they were composed. The branches of the visual arts are 1. paintings, 2. sculptures and reliefs, 3. medallions, and 4. graphics. In addition to the 15 portrayals discussed in the existing secondary literature, I have found more than 50 works in various sources. I began my search using the website www.kozterkep.hu, a community database for artwork in public spaces. I did searches using “Zrínyi Miklós” as a keyword. I found a number of sculptures of both Zrínyis, not organized in any particular way. Ten out of twenty hits were 20th-century figural sculptures of the writer and statesman. In the course of my work, I have found several important sources in the documentary and photography archives of the Lectorate of Fine and Applied Arts, preserved by the Hungarian National Gallery. These reports and photos document the eight competitions for sculptures and wall paintings of Zrínyi in public spaces that were done between the 1960s and the 1990s. In addition to tracking down the facts and figures, I have also tried to find the artists or their heirs in person, either by phone, email, or Facebook, and I have asked them about their artworks and their memories of the competitions. As I came into personal contact with these people, I learned of other works portraying Zrínyi (other works by the same artists).

In this essay, I demonstrate that, as a historical figure, Zrínyi has not entirely lost his potential as an embodiment of various forms of value, even in the wake of the World War II propaganda, which has become so familiar in the secondary literature. In fact, remembrance and homage enjoyed something of a renaissance in the 1980s, primarily in the form of sculptures and reliefs in public spaces. Due to length restrictions, in this essay I focus exclusively on paintings, sculptures, and reliefs, and I limit myself to works on which the secondary literature on Zrínyi iconography has not touched or on which I have uncovered additional, heretofore unknown information.

The majority of the 20th-century artworks about the poet and commander Miklós Zrínyi are half-length portraits and full-length equestrian portraits, closely following the paintings and copper engravings of Zrínyi created in his lifetime. Most contemporary artists were familiar with these works and used them as a point of departure. Of the two copper engravings by Elias Widemann (1646, 1652), the second essentially became the model for later iconography, while Jan Thomas's oil portrait (1662–1663) and Gerhard Bouittats's copper engraving were also known, copied, and used as archetypes by many 20th-century artists. However, several artists broke with various aspects of the familiar visual representations.

Most of the Zrínyi portraits, paintings, sculptures, and medallions were made during World War II and in the 1980s, but artistic representations of the poet-commander Zrínyi were made throughout the second half of the 20th century. I present plans for the competitions for a wall painting for the Miklós Zrínyi Military Academy and a public sculpture in Zalaegerszeg. These plans constitute important contributions to our understanding of the new stage which emerged in the 1980s in the Zrínyi cult.

KÉPEK

TÜSKÉS ANNA: ZRÍNYI MIKLÓS ALAKJA A 20. SZÁZADI MAGYARORSZÁGI FESTÉSZETBEN ÉS SZOBRÁSZATBAN C.

TANULMÁNYÁHOZ

1. a) Szentneményi-Wallentin Béla: Zrínyi Miklós portréja, 1939; b) Szentneményi-Wallentin Béla műtermében, 1939

2. Ismeretlen művész: illusztráció Farkas Ferenc: Az örökifjú Zrínyi c. művéhez, 1943

3. a-c) Haranghy Jenő illusztrációi a Magyar Katonaújságban, 1940-1942

4. Istokovics Kálmán: Zrínyi Miklós a táborban, festmény, 1942,
Siklós Város Önkormányzat

5. Barba Péter: Zrínyi Miklós, 1954, Nemzeti Községi Egyetem
Zrínyi Miklós Laktanya és Egyetemi Campus

6. Gebauer Ernő: Zrínyi Miklós hármaskép, secco, 1960, pécsi Kereskedelmi, Idegenforgalmi és Vendéglátóipari Szakközépiskola és Szakiskola, emeleti tanterem

7. Boldizsár István: Zrínyi Miklós, olajfestmény, Hadtörténeti Múzeum tulajdona, letétben: Nemzeti Közszerkezleti Egyetem Zrínyi Miklós Laktanya és Egyetemi Campus

8. Bráda Tibor pályázata a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia előcsarnoka falának díszítésére, 1985

9. a-b) Marosits István pályázata a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia előcsarnoka falának díszítésére, 1985

10. a) Nagy B. István és b) Szentgyörgyi József pályázata a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia előcsarnoka falának díszítésére, 1985

11. a-b) Nagy Gábor: pannó a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia (ma: Nemzeti Közszerológati Egyetem Zrínyi Miklós Laktanya és Egyetemi Campus) előcsarnoka falán, 1986

12. Ismeretlen alkotó: szigeti Zrínyi (IV.) Miklós, a költő-hadvezér Zrínyi (VII.) Miklós és Zrínyi (IV.) Péter, grafiti a csáktornyai vár melletti gyár kerítésfalán, 2000 körül

13. a-b) Szász Gyula – Árkay Aladár: Zrínyi Miklós-emlékmű, Csáktornya, 1904

14. Kiss György:
Zrínyi Miklós, szobor,
1905, Budapest,
Parlament, északi szárny

16. Tar István:
Zrínyi Miklós,
gipszszobor, Magyar
Nemzeti Galéria,
Szobor Osztály

15. Horvai János: Zrínyi Miklós, a) gipszvázlat, Magyar Nemzeti Galéria, Szobor Osztály; b) szobor, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, udvar

17. a) Vándor Béla: Zrínyi-mellszobor, bronz, 1956, pécsi Zrínyi Miklós Kereskedelmi és Idegenforgalmi Szakközépiskola; b) Barba Péter: Zrínyi-mellszobor, bronz, 1956, 2012, Nemzeti Közszerológiai Egyetem Zrínyi Miklós Laktanya és Egyetemi Campus; c) Farkas Tibor: Zrínyi-mellszobor, alumínium, 1960, Vat

18. Szabolcs Péter: Zrínyi Miklós portré, a) gipszmodell, b) vörös márvány, Zalaegerszeg, Zrínyi Miklós Gimnázium, 1972

19. Gera Katalin (alkotó és tul.): Zrínyi Miklós-portré, bronz dombormű, 1977

20. Boda Gábor: Zrínyi Miklós, kő dombormű, a-b) Budapest, Mátyásföld, II. Rákóczi Ferenc Hadiakadémia, 1954–1956; c) fehér márvány dombormű, Magyar Nemzeti Galéria, Szobor Osztály

21. Tóth Béla pályázata a zalaegerszegi Zrínyi-szoborra, 1986

22. a) Béres János, b) Gyurcsék Ferenc és c) Kalmár János pályázata a zalaegerszegi Zrínyi-szoborra, 1986

23. Lapis András: Zrínyi Miklós, a) büszt és b) egészalakos szobor, 1986

24. Kiss Nagy András pályázata a zalaegerszegi Zrínyi-szoborra, 1986

25. Berek Lajos: Zrínyi Miklós, a) faszobor, 2000, Nemzeti Községi Egyetem Zrínyi Miklós Laktanya és Egyetemi Campus Zrínyi-park;
b) bronzszobor, Szigetvár, Gimnázium, 2010